

УДК: 338.246

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4-25

МОРОЗ С. В.

Хмельницький національний університет

СОЦІАЛЬНА НЕРІВНІСТЬ ЯК ЗАГРОЗА ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу впливу бідності на економічну безпеку України. Розкрито сутність категорії «бідність», наведено її характеристику, визначено її критерії, причини як в економічному, так і у соціальному аспекті. Проаналізовано макроекономічні наслідки впливу бідності в країні і з'ясовано, що це призводить до досить негативних процесів: скорочення обсягів споживання товарів та послуг; зниження рівня заощаджень домогосподарств, міграція громадян України до інших країн; замороження валового внутрішнього продукту на досить низькому рівні і обмеження джерел його росту. Зроблено висновок: допоки населення України буде бідніше за сусідів, існуватиме загроза її суверенітету та територіальній цілісності.

Ключові слова: бідність, абсолютна бідність, суб'єктивна бідність, об'єктивна бідність, заробітна плата, робоча сила, трудова міграція, валовий внутрішній продукт, заощадження, інвестиції, економічна безпека.

MOROZ S.

Khmelnitskyi National University

SOCIAL INEQUALITY AS A THREAT TO ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

The article is devoted to the analysis of the impact of poverty on the economic security of Ukraine. The essence of the category of poverty is revealed, its characteristics are given, its criteria and reasons in both economic and social aspect are defined. It has been found that poverty has become such a chronic phenomenon for Ukraine that it determines the way of life of the majority of the population and becomes a factor of polarization of society. The macroeconomic consequences of the impact of poverty in the country are analyzed and it is found that this leads to quite negative processes: reduction of consumption of goods and services, therefore, within the country, the volume of aggregate demand remains at a fairly low level and has a limited source of growth; reduction of household savings, so within the national economy decreases the amount of potential investment resources; provokes a low level of wages within the country, compared to neighbouring countries, which in turn provokes the migration of Ukrainian citizens to other countries; freezes the gross domestic product at a fairly low level and limits the sources of its growth. It is concluded that as long as population of Ukraine is poorer than its neighbours, there will be a threat to its sovereignty and territorial integrity. Thus, in terms of GDP per capita, Ukraine remains behind its nearest neighbours three times, and from developed countries – 5–7 times. Ukraine, which is the poorest country in Europe, needs economic growth of 7% per annum for at least 20 years to overcome poverty. It is possible by stimulating aggregate demand and exports of goods with a significant share of value added and most importantly the necessary financial resources - investments of at least 27–35 % of GDP.

Key words: poverty, absolute poverty, subjective poverty, objective poverty, wages, labor migration, gross domestic product, savings, investment, economic security.

Постановка проблеми. Характерною ознакою сучасного українського суспільства є суттєва нерівність доходів населення, яка істотно посилилася впродовж останніх років під впливом багатьох об'єктивних та суб'єктивних причин. Складна суспільно-політична ситуація в країні та трансформаційні процеси, які охопили усі сфери суспільного життя, призвели до загострення ряду соціальних проблем. Спостерігається високий рівень безробіття, падіння реальних доходів населення, зниження його купівельної спроможності, відбувається вплив висококваліфікованих кадрів за кордон, загострюються проблеми бідності та нерівності. Тому питання національної безпеки надзвичайно актуалізуються в цілому, в економічному та соціальному аспекті безпеки зокрема. Це зумовлено неоднозначним впливом процесів інтеграції і глобалізації на економічний розвиток суспільства. В умовах інтеграційних та глобалізаційних процесів недосконалі реформи та трансформаційні зрушення, що здійснювалися в економіці України, обумовили виникнення такої великої проблеми як бідність населення.

Соціально-економічна безпека України є надзвичайно актуальною проблемою. Оскільки внаслідок економічного спаду відбувається майнове розшарування суспільства; збільшується питома вага населення, яке живе за межею бідності; відбувається зростання рівня безробіття; відбувається скорочення народжуваності й середньої тривалості життя; відбувається деформація демографічного та соціального складу суспільства.

Можливості людського розвитку в межах світової спільноти на даний час залишаються нерівними. У переважній більшості країн світу, практично в усіх країнах, що розвиваються, негативний вплив на розвиток людських можливостей і на розвиток самих країн в цілому спричиняють бідність і нерівність. Важливим аспектом дослідження є нерівність людських можливостей, яка заснована на соціально-економічній нерівності, а також на таких ознаках, як стать, громадянство, етнічна приналежність, які людина майже не в змозі корегувати. Найгіршим є те, що бідність і нерівність трансформуються в низький рівень розвитку людських можливостей і людського потенціалу, а це, в свою чергу, знов відтворює бідність і соціально-економічну нерівність. Таким чином створюється зачароване коло, яке дуже важко розірвати.

Бідність набуває проблема самозбереження самих суверенних держав, їх економічного та соціального розвитку. Це зумовлює виняткову увагу до проблеми економічної безпеки, країн, що розвиваються, яка поєднує питання стійкості і стабільності національної економіки, її здатності до саморозвитку і прогресу із соціальними пріоритетами та національними інтересами держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми поширення бідності, пошук шляхів її зменшення та подолання досліджувалися і будуть надалі викликати жвавий інтерес як у вітчизняної, так і світової наукової спільноти через свою актуальність та неможливість абсолютного вирішення в найближчій перспективі. Серед вітчизняних учених, які вивчали ці питання, відзначимо В.П. Антонюк, І.Ф. Гнибіденко, А.М. Колота, Е.М. Лібанову, В.О. Мандибуру, О.Ф. Новікову, Г.Д. Тарасенко, Л.М. Черенко та ін. Проте, в існуючих наукових доробках недостатньо широко висвітлюються аспекти впливу соціальних факторів на безпечний суспільний розвиток і економічну безпеку держави, також досить обмежене дослідження теорії та методології подолання бідності в Україні.

Мета статті – дослідити сутність та причини бідності, визначити наслідки бідності та з'ясувати їх вплив на економічну безпеку України.

Результати дослідження. Соціально-економічна нерівність неминуче призводить до нерівності життєвих можливостей людей і можливостей розвитку зокрема. Великі відмінності життєвих можливостей, які засновані на багатстві, є несправедливими за своєю природою, негативно впливають на розвиток людини і країни в цілому. В сучасному світі найважливішими обставинами, які визначають можливості людини жити здоровим і продуктивним життям є, по-перше, країна, в якій вона народилася, і, по-друге, соціально-економічне становище її сім'ї.

На початок ХХ століття відмінності між країнами були відносно незначними, але наприкінці ХХ ст. саме вони стали основним визначним фактором сукупної нерівності. Якщо в світі в цілому протягом останніх 20 років спостерігається невелике покращення в сфері розподілу доходів, то при більш детальному аналізі ситуація виглядає не так позитивно. По-перше, зменшення сукупного рівня нерівності у світі відбулося в значній мірі завдяки швидкому економічному зростанню Китаю і Індії. Причому і в цих країнах зменшення кількості населення, що проживає в абсолютній бідності відбулося за рахунок зменшення доходу представників середнього класу. По-друге, розрив у рівнях доходу між багатими і бідними країнами збільшився за останні десятиліття, а частка доходу, який отримують 10 % найбагатшого населення світу, зросла з 51,6 до 53,4 % [1].

В межах країни проблема нерівності умов людського розвитку існує в розрізі багатих та бідних верств населення. Взаємозалежність і постійність нерівності призводить до того, що у деяких груп населення незмінно виявляється менше можливостей: економічних, соціальних і політичних, ніж у їх співвітчизників.

У форматі концепції людського розвитку бідність розглядається як багатоаспектне явище, сутність якого характеризують не тільки низькі доходи населення, а й ціла низка інших факторів. Розвиток індивіда полягає в одержанні можливостей вести здорове, гідне, творче і якісне життя, то бідність – це відсутність таких можливостей та свободи вибору.

Економічна теорія визначає бідність як неможливість підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу [2, с. 73].

До основних показників масштабів бідності відносять межу, рівень і глибину бідності. Межа бідності – це рівень доходів у середньому на члена родини, нижче від якого задовольнити основні потреби неможливо, або це частка прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць [3, с. 44]. Ця межа визначає сім'ї, які належать до категорії бідних.

Найсуперечливішим в теорії бідності є поділ на абсолютну та відносну бідність. Абсолютна бідність визначається порівнянням загального доходу особи чи сім'ї із загальною вартістю споживчого кошика, який відображає базові потреби у суспільстві [3, с. 45]. Особи, чий дохід менший від базових потреб, живуть в абсолютній бідності. Однак у розвинених країнах, де практично ніхто не відчуває проблем із харчуванням, критерій «абсолютна бідність» не працює. Тоді з'являється поняття «відносна бідність». Відносна бідність залежить від рівня розвитку конкретної країни [3, с. 45]. Тобто відносно даної країни. Імовірно, «відносні бідняки» – це люди, котрі одержують на місяць удвічі менше від прийнятого в суспільстві середнього рівня доходів [4, с. 306].

Сучасна економічна теорія розрізняє не лише абсолютну і відносну, але й об'єктивну та суб'єктивну бідність. Об'єктивна бідність визначається за прийнятими в країні критеріями доходу та можливістю досягнення матеріальних і духовних благ. Світовий банк розділяє країни за рівнем доходу. Для найбідніших країн встановлює планку близько 2 доларів на день. Якщо людина витрачає менше такої суми, вона дуже бідна. Для країн зі статками нижче середнього цей показник – близько 3 доларів. Для більш розвинених держав – близько 5,5 доларів на людину в день. Україну відносить до розряду країн, де бідною вважають людину, яка живе на менш ніж 5,5 доларів в день (близько 150 грн).

Бідність за стандартами кожної конкретної країни існує в усіх державах і суттєво не залежить від загального рівня добробуту населення.

В Україні при оцінці використовують також показник – фактичного прожиткового мінімуму, за яким держава розраховує соціальну допомогу, фактичний розмір прожиткового мінімуму у 2020 році становить 4466,23 грн [5].

Бідність в Україні та бідність в країнах Центральної Європи – це дві різні бідності. Так, для країн Центральної Європи бідність визначається критерієм у 17 дол. США в день або відсутність трьох з наведених позицій: відсутність мобільного телефону; кольорового телевізора; пральної машини; автомобіля; нездатність підтримати належну температуру в житлі; нездатність сплатити щорічну відпустку на тиждень далеко від дому; мати можливість дозволити собі непередбачувані але потрібні витрати; грошей в повній мірі вистачає на оплату орендних / іпотечних та комунальних платежів.

В Україні до категорії бідних потрапили такі вразливі верстви населення, які у розвинутих країнах є основою середнього класу та рушійною силою інноваційного розвитку. До категорії бідних у результаті скорочення робочих місць, низької заробітної плати та заборгованості, низького пенсійного забезпечення, потрапило чимало представників колишнього середнього класу країни. Сюди ж увійшли працівники престижних професій: викладацький персонал вузів, професійні медики, науковці, вчителі. Погодимося із думкою Е. Лібанової, що існує бідність «сильних» та «слабких»: бідність «слабких» – це бідність непрацевдатних або частково непрацевдатних осіб, осіб з особливими потребами. Така бідність має соціальне забарвлення, вона обумовлена демографічними особливостями окремих категорій населення [2, с. 77].

Особи, яких вважають бідними у країнах Європейського Союзу, ті хто одержує там державну підтримку, вважатимуться заможними у країнах, що розвиваються.

Суб'єктивна бідність визначається тим чи вважають люди самі себе бідними. За цим показником Україна – дуже злиденна країна, 60 % людей вважають себе такими. Понад 80 % населення вважає, що держава повинна їм допомагати. Тобто держава, а не сам громадянин має покращувати своє життя. Не можна сказати, що держава нічого не робить у боротьбі з бідністю. Вона використовує такі інструменти захисту від бідності як пільги, субсидії, підняття рівня мінімальної зарплати. Однак наслідками такого захисту є втрата економічних стимулів для активної частини населення. Оскільки держава по суті не лише підтримує, а й стимулює бідність.

Для сучасної України бідність стала настільки хронічним явищем, що воно визначає спосіб життя значної частини населення, стає фактором поляризації суспільства. В наслідок чого відбувається його поділ на дуже заможних і дуже бідних із зменшенням частки середнього прошарку суспільства. За результатами досліджень співвідношення доходів найбільш багатих українців до найбідніших складає 30:1, таке співвідношення в Китаї – 7:1, в Японії – 4,3:1, в країнах ЄС – 5,7:1 [1]. Необхідно звернути увагу на те, що економічна теорія визначає різноманітні причини бідності – від неефективності соціального захисту до загальної несправедливості економічної та соціальної систем. Серед основних причин бідності як соціально-економічного явища розмежовують економічний та соціальний аспекти.

Економічний аспект: значне майнове розшарування населення; низький рівень продуктивності праці; відсутні високотехнологічних, ефективних підприємств; низький рівень доданої вартості в продукції; відсутня мотивація, низький рівень заробітної плати для інтенсивної та ефективної роботи.

Соціальний аспект: обережне ставлення до ризику і прийняття рішень; низький рівень довіри; невміння планувати і заощаджувати; невміння інвестувати; зневіра у власних силах; завищені надії на допомогу ззовні.

Проблема бідності, визначена головною суперечністю між працею і капіталом, породили цілу низку економічних проблем:

1. Наявність бідності в країні знижує вартість робочої сили, відтак національний ринок праці характеризується низьким рівнем заробітної плати.

Середня заробітна плата у серпні 2020 р. порівняно із червнем знизилася на 3,0 % до 11446 грн. В перерахунку в євро відбулося падіння середньої заробітної плати з 404 євро у лютому 2020 р. до 352 євро.

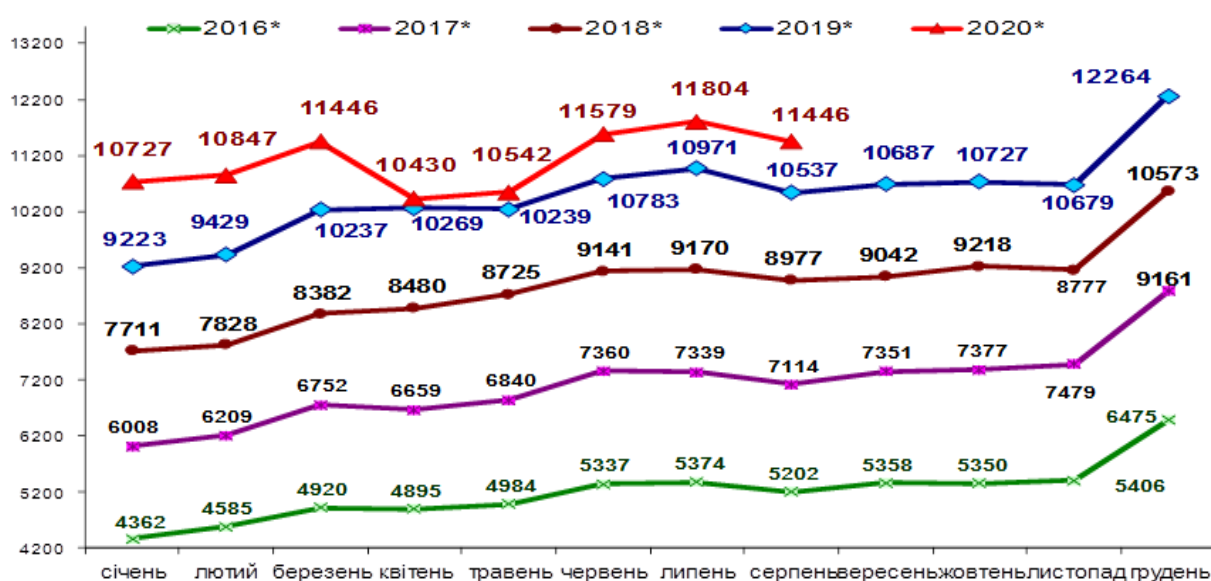

Рис. 1. Динаміка середньої заробітної плати 2016–2020 рр. [5]

Співвідношення *мінімальної заробітної плати до середньої* склало 41,3 %, при рекомендованому Міжнародною організацією праці і Світовим банком співвідношенні на рівні 50–60 %.

Таблиця 1

Середня заробітна плата в Україні у 2020 р. [5]

Звітний місяць	Середня заробітна плата, грн					Область	
	Україна	Промисловість	Сільське, лісове та рибне господарство	Освіта	Охорона здоров'я та соціалопомога	maximum	minimum
Серпень 2020 року	11446	12911	9552	8218	8490	16795 (м. Київ) 12660 (Донецька)	8996 (Чернівецька)
+/- (грн) до попереднього місяця	-358	-232	-926	-1110	-70	-258 (м. Київ) -411 (Донецька)	-326 (Чернівецька)
у % до попереднього місяця	97,0	98,2	91,2	88,1	99,2	98,5 (м. Київ) 96,9 (Донецька)	96,5 (Чернівецька)
у % до відповідного періоду попереднього року	108,6	107,2	108,6	111,8	120,1	107,0 (м. Київ) 106,1 (Донецька)	112,2 (Чернівецька)

За більшістю видів економічної та промислової діяльності протягом серпня 2020 року *відбулося незначне падіння середньої заробітної плати, але в цілому вона залишається на 5,5 % вищою ніж у лютому 2020 року*. Найбільшими темпами – на 7 % – у серпні 2020 року зросла заробітна плата у сфері тимчасового розмішування й організації харчування, проте вона залишається на рівні 84 % відносно лютого 2020 року та є найнижчою (6224 грн) порівняно з іншими сферами діяльності.

Заробітна плата працівників бюджетної сфери відстає від середньої, зокрема в галузі охорони здоров'я та надання соціальної допомоги вона складає 8490 грн або 74,2 % від середньої по економіці, в освіті – 8218 грн або 71,8 % від середньої по економіці. За регіональною ознакою відбулося падіння заробітної плати в усіх регіонах, найбільшою середня зарплата є в Донецькій області 12660 грн та Києві 6795 грн, найнижчою – у Чернівецькій області 8996 грн. Індекс реальної заробітної плати у серпні 2020 року порівняно із липнем 2020 року становив 97,2 %, а відносно серпня 2019 року – 106,0 %. За результатами аналізу офіційної статистики *у серпні 2020 р. фонд оплати праці в Україні знизився на 3,4 %* відносно попереднього місяця та залишається вищим відносно лютого 2020 р. лише на 2,3 %.

Таблиця 2

Фонд оплати праці штатних працівників лютий-серпень 2020 року [5]

Вид діяльності	Лютий	Березень	Квітень		Липень	Серпень		
	млн грн	млн грн	млн грн	% до березня	млн грн	% до липня	% до лютого	
Усього	83391,6	87457,6	78723,1	90,0	88297,3	85330,7	96,6	102,3

Найбільше падіння зазначеного показника протягом серпня відбулося у сфері: освіта – на 13 %; сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство – на 9,3 %.

Найбільшими темпами – на 12,8 % – збільшився фонд оплати праці у сфері тимчасового розмішування й організації харчування, але відносно лютого 2020 року він відстає на 31,4 %.

На 0,6 % протягом серпня 2020 року зросла заборгованість з виплати заробітної плати та станом на 1 вересня 2020 року склала 3421,4 млн грн, 116,1 тисячам працівників економічно активних підприємств заборговано 2198,8 млн грн, в тому числі 776,2 млн грн – борги державних підприємств.

Працівникам промисловості не виплачено 2527,9 млн грн або 73,9 % від загальної суми заборгованості. Найбільшими темпами у серпні 2020 року зросла заборгованість з виплати заробітної плати за наступними видами економічної діяльності: охорона здоров'я та надання соціальної допомоги – на 22,5 %; тимчасове розмішування й організація харчування – на 26,4 %.

2. Низький рівень доходів населення різко знижує рівень його споживчих витрат, практично 70–80 % сімейних витрат йде на харчування та сплату комунальних платежів.

Одне з центральних місць у системі оцінки матеріального добробуту населення займають показники доходів і витрат. Саме доходи характеризують економічний статус особи чи домогосподарства. Доходи перестали відображати реальний рівень добробуту населення, що викликало потребу вивчати їх тільки в тісному зв'язку з показниками витрат. Заробітна плата є основним джерелом доходу і визначальним фактором матеріального добробуту населення (таблиця 3).

Доходи населення України у 2019 році склали 3699,3 млрд грн, а заощадження зменшилися на 116,2 млрд грн. Шляхом співставлення доходів населення з загальною кількістю громадян, відзначимо, що у розрахунку на одну особу в рік він становив 67528 грн. Структура доходів домогосподарств на кінець 2019 р. становила: заробітна плата – 47,4 %; соціальна допомога та одержані поточні трансферти – 31,7 %; прибуток та змішаний дохід – 18,3 %.

Необхідно зазначити, що суттєве зростання мінімальної заробітної плати відбулося у 2017 році – з 1600 грн до 3200 грн. У 2018 році мінімальна заробітна плата складала 3723 грн, а у 2019 році – 4173 грн, у 2020 році її розмір зріс до 4723 грн.

Середня номінальна заробітна плата в Україні у березні 2020 року становила 11446 грн, що у 2,4 рази вище рівня мінімальної заробітної плати. У порівнянні із лютим 2020 року розмір середньої номінальної заробітної плати збільшився на 5,5 %, а за останні 12 місяців – на 11,8 %.

В Україні відбувається зростання мінімальної та середньої заробітної плати, що сприяє зростанню загальних доходів домогосподарств України.

Таблиця 3

Доходи та витрати населення у I–IV кварталах 2019 року, (млн грн) [6]

Показник	I квартал	II квартал	III квартал	IV квартал	Рік
Доходи всього	814768	907970	963237	1013371	3699346
Заробітна плата	401945	440702	449031	461659	1753337
Прибуток та змішаний дохід	121813	143321	217903	195238	678275
Доходи від власності (одержані)	15668	15816	24383	38614	94481
Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	275342	308131	271920	317860	1173253
Витрати та заощадження всього	814768	907970	963237	1013371	3699346
Придбання товарів та послуг	770930	828636	854527	952109	3406202
Доходи від власності (сплачені)	9140	9784	10420	9929	39273
Поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	81406	91450	96238	100942	370036
Нагромадження нефінансових активів	-10159	-11666	9069	-8392	-21148
Приріст фінансових активів	-36549	-10234	-7017	-41217	-95017
з них:					
приріст грошових вкладів та заощаджень у цінних паперах	-9675	28621	1660	46846	67452
заощадження в іноземній валюті	6901	12653	16611	17001	53166
позики, одержані за виключенням погашених	7534	2850	6117	7834	24335
Наявний дохід	614817	687839	764994	770406	2838056
Заощадження (приріст)	-46708	-21900	2052	-49609	-11616
Наявний дохід на одну особу, грн	14598	16345	18190	18331	67528

Дані таблиці 3 вказують на те, що домогосподарства більшість своїх доходів використовують на споживання. Причиною цього є низький рівень доходів домогосподарств та високий рівень цін на продукти харчування та послуги. В структурі споживчих витрат домогосподарств: близько 50 % припадає на продовольчі товари, що є високим показником і свідчить про низький рівень життя; 31 % витрат домогосподарств України припадає на непродовольчі товари; 14 % витрат – на оплату послуг; 10 % витрат – на здійснення інших витрат та заощадження. На жаль, на одні з найважливіших для розвитку статей, зокрема освіти, науки, охорони здоров'я, українці виділяють менше 3 % загальних доходів.

Приріст фінансових, нефінансових активів є від'ємним, що свідчить про скорочення фінансових ресурсів домогосподарств. Станом на 01.02.2020 р. вклади фізичних осіб становили 487,3 млрд грн. На кінець 2019 року їх показник склав 474,4 млрд грн. Таким чином, витрати на заощадження для певних категорій населення стають недосяжними.

3. Низький рівень доходів громадян призводить до зниження рівня заощаджень а відтак і інвестицій в національну економіку. Фінанси домогосподарств набувають статусу інвестиційних ресурсів у разі прийняття рішення щодо вкладення власних заощаджень в об'єкти будь-якої діяльності, зокрема підприємницької, задля збільшення їх вартості.

Заощадження є одним з факторів формування фінансової стійкості та безпеки домогосподарств, проте можуть виступати джерелом додаткових доходів в разі перетворення їх на інвестиційні ресурси. Проблему у формуванні заощаджень домогосподарствами можна охарактеризувати, використовуючи такий показник як коефіцієнт концентрації доходів (Коефіцієнт Джині). Доходи 10 % найбагатших та найбідніших українців із врахуванням тіньової діяльності, розрізняються в 40 разів [4]. Саме нерівномірний розподіл доходів у країні відіграє ключову роль у недостатній кількості заощаджень. Більшість українців не мають можливості відкласти певні суми коштів на зберігання, банально через відсутність вільних активів.

Динаміка заощаджень домогосподарств України має позитивну тенденцію, проте рівень заощадження є низьким, який не дозволяє формувати належний обсяг потенційних інвестиційних ресурсів.

Тимчасово вільні кошти домогосподарств можуть бути представлені організованими та неорганізованими заощадженнями. Організовані заощадження населення мобілізуються та розміщуються банківською системою або небанківськими фінансово-кредитними установами. В Україні поки найдоступнішою формою організованих заощаджень населення є банківські депозити, проте поступово отримують розвиток недержавні пенсійні фонди, страхові заощадження, трастові та інвестиційні фонди. Неорганізовані заощадження формуються домогосподарствами та найчастіше зберігаються у населення в готівковій формі (в національній та іноземній валютах), коштовностях, дорогоцінних металах, дорогих товарах тривалого користування тощо (див. табл. 4).

Абсолютно більша частина заощаджень на шляху до інвестиційного використання проходить складний процес трансформації через механізм фінансового ринку. Звідси й основне їхнє призначення – забезпечення ресурсами фінансового ринку. Втім, головне призначення фінансового ринку – в об'єднанні дрібних заощаджень з метою формування потужного фінансового капіталу для відновлення економічного та

соціального потенціалу суспільства. Сукупний ефект заощаджень визначає темпи економічного зростання, обсяги випуску продукції, рівень інновацій, економічну могутність країни, добробут її населення. Проблеми змісту заощаджень завжди були в центрі уваги науковців економічної науки.

Таблиця 4

Обсяги заощаджень домогосподарств [6]

Показник	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку, млн грн	93790,38	122360,42	147916,74	177544,63
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку, млн грн	85997,06	106988,19	124088,11	143282,50
Сукупні заощадження в середньому за місяць, млн грн	7793,31	15372,23	23828,63	34262,14
Кількість домогосподарств, тис. од.	15033,40	14985,60	14934,90	14881,70
Заощадження домогосподарств, грн	518,40	1025,80	1595,50	2302,30

В сучасних умовах зростання заощаджень населення набуває надзвичайно важливого значення – економічного, фінансового, соціального, політичного. Незначні обсяги заощаджень та низькі темпи їх нарощення гальмують соціально-економічний розвиток країни.

4. Низький рівень заробітної плати спонукає активну частину населення до еміграції з метою пошуків більших заробітків.

Міграційний відтік населення є безпосередньою реакцією на низький рівень і якість життя. На тимчасові роботи з України за різними експертними оцінками виїхало за кордон від 5 до 7 млн осіб [7]. Як правило, це люди працездатного віку. Особливо це стосується Тернопільської, Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської, Чернівецької областей. Втрата кваліфікованої робочої сили знижує рівень соціальної напруженості в Україні, тому що повернення цих трудових мігрантів на Батьківщину призвело б до дуже різкого підвищення рівня безробіття. Крім того, третина наших співгромадян готова залишити Україну в пошуках кращої долі, що може призвести до захоплення внутрішнього ринку транснаціональними компаніями і знищення вітчизняного виробника. Одним з проявів бідності в країні є вплив інтелекту докторів і кандидатів наук. Такої масової втечі «мізків». Усе це негативно позначається на якості науково-теоретичного поповнення, перспективах відомих у світі наукових шкіл. У результаті Україна практично випала зі світового науково-технічного прогресу, безповоротно втрачені сучасні високотехнологічні галузі виробництва, стрімко руйнується створений за радянських часів потенціал, країна стала постачальником сировини, споживачем низькопробної продукції і дешевої робочої сили.

Статистика трудової міграції є досить неточна, оскільки відсутні дані щодо неофіційного працевлаштування, навіть НБУ керується даними не офіційно працюючого населення, а обсягами грошових переказів, які у 2019 році склали 11,9 млрд дол. Тому ми наводимо офіційну статистику щодо виданих дозволів перебування громадян в країнах ЄС. 666 тис. дозволів видано в 2008 р., у 2018 р. таких дозволів було уже 1184 тис. [8].

5. Низький рівень сукупного попиту, за низького рівня інвестицій та скорочення чисельності трудових ресурсів спричиняють незначний ріст ВВП, що спричиняє потребу в ресурсах та джерелах для його стимулювання. Номінальний ВВП України за останні 5 років в гривневому виразі зріс в 2 рази, якщо порівнювати в доларах США то ми навіть не досягнули рівня 2013 року. Порівняно з країнами сусідами в Україні найнижче значення ВВП на душу населення 3424 дол. США.

Структура ВВП характеризується зростанням частки валового споживання з 86,7 % у 2015 р. до 95,2 % у 2019 р. та відповідно скороченням частки валового нагромадження до 12,6 %. Негативним є також перевищення імпорту над експортом протягом 2015–2019 рр., що негативно впливає на структуру ВВП.

Очевидно, що до тих пір поки населення України буде бідніше за сусідів існуватиме загроза її суверенітету та територіальній цілісності. Так, за показником ВВП на душу населення Україна відстає від найближчих сусідів втричі, а від розвинених країн – у 5–7 разів. Україна відноситься до групи країн з найнижчим показником у 3424 доларів США.

Про макроекономічну ефективність функціонування нашої держави може свідчити той факт, що фіскальний мультиплікатор у нас, за підрахунками МВФ, менший за одиницю, а це означає, що вкладення одиниці грошового ресурсу в економіку зумовлює зростання ВВП менше, ніж на одиницю [10, с. 166]. За такого значення мультиплікатора інвестиційні зусилля бізнесу приречені на дуже скромну віддачу.

Таблиця 5

Структура ВВП України за кінцевим використанням [9]

Рік	Номінальний ВВП	Споживчі витрати	% ВВП	Валове нагромадження	% ВВП	Експорт товарів та послуг	% ВВП	Імпорт товарів та послуг	% ВВП
2015	1979458	1715636	86,7	303297	15,3	1044541	52,8	-1084016	-54,8
2016	2383182	2018854	84,7	512830	21,5	1174625	49,3	-1323127	-55,5
2017	2982920	2552525	85,6	618914	20,7	1430230	47,9	-1618749	-54,3
2018	3558706	3196756	89,8	667953	18,8	1608890	45,2	-1914893	-53,8
2019	3974564	3785133	95,2	500614	12,6	1636416	41,2	-1947599	-49

Україні, яка є найбіднішою країною в Європі, для подолання бідності необхідне економічне зростання від 5 % річних протягом не менше 20 років. Прогноз щодо зростання ВВП України на 3–3,5 %

свідчить про те, що наша країна ніколи не зможе наздогнати основний пелетон не те що розвинутих, а країн, що розвиваються.

Норвезький економіст Ерік Райнерт у своїй книзі «Як багаті країни стали багатими, і чому бідні країни залишаються бідними» переконливо показав, що так зване порочне коло бідності, або онтологічне коло зла, прирікає деякі країни з колосальними стартовими можливостями на постійне осідання за «кільцями бідності» на дно життєвого колодязя. Основна причина: орієнтація на моновиробництво з спадною віддачею і неправильне застосування теорії порівняльних переваг. Дана теорія була сформульована ще в XIX ст. англійським економістом Давидом Рікардо і говорить про те, що торгівля вигідна не тільки у випадку її базування на абсолютних перевагах, але і на використанні відносних.

В цьому форматі, оцінка Національним банком перспектив зростання вітчизняної економіки дійсно є якісним «розтином» пацієнта і його висновок про те, що «пацієнт» помер від розтину, цілком об'єктивний. Так, зверх динамічних циклів глобальної ділової активності, з галопуючим зростанням цін на всі базові ресурси вже не буде. Епоха, що почалася з початку нульових і завершилася в 2008 р., вже ніколи не повториться. В такому випадку, раз сировина найближчим часом істотно рости не буде, сировинна модель економічного розвитку, що застосовується нині в Україні, не зможе забезпечити необхідну динаміку розвитку на рівні 5 %+. Він можливий за рахунок стимулювання сукупного попиту, та експорту товарів із значною часткою доданої вартості а головне для цього необхідні фінансові ресурси – інвестиції обсягом хоча б 27–35 % від ВВП. Проте в 2017 році в Україні величина валових заощаджень була одна з найбільших і становили всього 13 % до ВВП. Наприклад, для Китаю, який так бурхливо розвивався за останні 30 років, норма заощаджень становила 40 % від доходів громадян. Крім того, в Китай йшли величезні потоки іноземних інвестицій. Для України надій на західні інвестиції в доступному майбутньому немає, але необхідні за підрахунками 130–150 млрд дол. інвестицій, щоб модернізувати свою економіку і зробити її хоч трохи конкурентною.

Згідно доповідь ООН з глобальних інвестицій, за останні 10 років у 101 країні світу, що формує 90 % світового ВВП, розвиток здійснюється в парадигмі національної промислової політики, наявність якої є найважливішим фактором залучення інвестицій. Довгострокова промислова політика дає інвесторам індикатори, які дають змогу прийняти правильні інвестиційні рішення.

Ключові цілі інвестиційно-промислової політики – це стійке економічне зростання, засноване на закритих, ендегенних моделях внутрішнього розвитку, а також інновації, творча економіка знань, інвестиції в нові галузі, актуальні в умовах нової науково-промислової революції. При цьому близько 40 % глобальних інвестицій мають вертикальний характер (спрямовуються на розвиток наявних галузей), 35 % – горизонтальний (спрямовані на збільшення продуктивності праці) і 25 % – в нові галузі згідно ранжиру науково-промислової революції.

Україна ж розвивається без національної промислової політики, з очікуваною відсутністю інвестиційної стратегії і самих інвестицій. Немає ні вертикальних, ні горизонтальних прямих інвестицій. Єдиний напрям, куди в Україні ще вкладаються інвестиції, – це логістика, що обслуговує вивезення сировини за кордон. У цій моделі потрібні лише торговельні «укріплені» форпости для вивезення «горіхів, меду, зерна і металу» і швидкі транспортні коридори. Тому стосовно України виникає капкан бідності, який виглядає наступним чином: раз у нас сприятливі умови для сільського господарства, то у нас є абсолютні переваги в цій галузі порівняно з іншими країнами, тому ми будемо концентруватися на виробництві кукурудзи, зерна і соняшникової олії, тобто сировинних монотоварах зі спадною віддачею. Але на відміну від товарів з високим рівнем доданої вартості, на випуску продукції сільського господарства не можна отримати ефект від масштабу. Так, при виробництві легкових автомобілів збільшення обсягів виробництва призведе до зменшення витрат, а в аграрному секторі і видобутку корисних копалин навпаки: кожна додаткова тонна пшениці або нова тонна видобутої руди вимагає все нових витрат: родючі ґрунти вичерпуються, запаси виснажуються. В результаті ми отримали економіку, в якій розвивалися лише ті галузі, які або мали абсолютні переваги на світовому ринку, або спиралися на виробництво аграрних монотоварів і сировини з низькою величиною доданої вартості. Галузі із зростаючою віддачею, які могли базуватися на використанні відносних переваг, наприклад, переробка, виробництво товарів народного споживання, машинобудування і так далі, практично не розвивалися. Зростання ВВП на 2–3 % не усуває проблему бідності, а консервує її на невизначений час. Крім того, низькі темпи збільшення ВВП – це непряма мотивація нових хвиль трудової міграції.

Висновки та пропозиції. Попри новітні виклики, що генеруються сучасними економічними тенденціями, проблема бідності населення була й нині цілком слушно вважається значущою внутрішньою загрозою національній безпеці країни. Вирішення проблеми бідності в Україні потребує удосконалення системи науково-обґрунтованих заходів, які повинні враховувати специфіку, особливості формування та поширення бідності, причини її виникнення. Стратегічно соціально-економічний розвиток суспільства неможливий без зменшення масштабів бідності, зростання матеріального багатства, і відповідно створення достатніх умов для розвитку людського капіталу. Подальше зволікання з вирішенням проблеми бідності призведе до загострення соціальної, економічної та політичної ситуації в країні. Тому лише виявлення всієї повноти зв'язків та впливу бідності на економічну безпеку дозволить приймати правильні управлінські рішення щодо укріплення безпеки держави. Бідність впливає на економічну безпеку через формування ряду економічних проблем:

- скорочення обсягів споживання товарів та послуг, відтак в межах країни обсяг сукупного попиту залишається на досить низькому рівні і має обмежені джерела до зростання;
- зниження рівня заощаджень домогосподарств, відтак в межах національної економії зменшується величина потенційних інвестиційних ресурсів;
- провокує в межах країни низький рівень заробітних плат, порівняно із країнами сусідами, що провокує, в свою чергу, міграцію громадян України до інших країн;
- заморожує валовий внутрішній продукт на досить низькому рівні і обмежує джерела його росту.

Для вирішення даних проблем вважаємо за доцільне передбачити: активізацію базового рівня соціально-економічного розвитку та припинення деіндустріалізації економіки країни як основного чинника подолання бідності та підвищення якості життя населення; збереження економічно активного населення, тому що якщо Україна залишиться країною з населенням лише пенсійного віку, вирватися з пастки бідності буде неможливо; осмислення напряму подальшого розвитку економіки та визначення поетапних кроків його реалізації, залучення іноземних та внутрішніх приватних інвестицій як одного з найважливіших джерела зростання ВВП. Покращення інвестиційного клімату всередині країни, своєю чергою, здатне забезпечити збільшення надходжень підприємницьких інвестицій з-за кордону. Адже 83-тє місце країни у рейтингу Doing Business–2016 жодним чином не сприятиме зацікавленості іноземних підприємців вкладати гроші в нашу економіку [11]. Важливо зважати на той факт, що, за даними Світового банку, країни з першої десятки зазначеного рейтингу отримують у 50 разів більше прямих іноземних інвестицій, ніж країни з останньої десятки.

У середньостроковій перспективі зазначені заходи вкупі з налагодженням механізму функціонування банківської системи після завершення процесу її очищення та упорядкування законодавчої бази у бік активізації процесу кредитування, здатні зумовити поживлення загальної активності бізнесу в реальному секторі економіки країни та стимулювати вкрай потрібний процес модернізації нашої інфраструктури. Без цього годі очікувати на сталий ефективний розвиток на якісній матеріальній базі.

Як показує світовий досвід, забезпечення соціально-економічної безпеки – це гарантія незалежності країни, умова стабільної й ефективної життєдіяльності суспільства. Тому забезпечення соціально-економічної безпеки належить до найважливіших національних пріоритетів. Вона повинна забезпечуватися насамперед ефективністю виробництва, яка базується на основі високої продуктивності праці, та випуском якісної й конкурентоспроможної продукції.

Література

1. Климонова А. Инструментарий угроз экономической безопасности, инициированный высоким уровнем социально-экономического неравенства населения [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https:// cyberleninka.ru/article/n/instrumentariy-ugroz-ekonomicheskoy-bezopasnosti-initsirovannyy-vysokimurovnev-sotsialno-ekonomicheskogo-neravenstva-naseleniya](https://cyberleninka.ru/article/n/instrumentariy-ugroz-ekonomicheskoy-bezopasnosti-initsirovannyy-vysokimurovnev-sotsialno-ekonomicheskogo-neravenstva-naseleniya)
2. Лібанова Е.М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу : монографія / Е.М. Лібанова. – К. : КНЕУ, 2008. – 330 с.
3. Бідність та нерівні можливості дітей в Україні / [Л. М. Черенко, С. В. Полякова, А. Г. Реут та ін.] ; за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Український центр соціальних реформ, 2009. – 288 с.
4. Вербицька Г.Л. Проблеми бідності та рівня життя населення України / Г.Л. Вербицька // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2010. – № 691: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – С. 305–309.
5. Заробітна плата у жовтні 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Савенко С. Українці на експорт: сьогодні і завтра трудової міграції [Електронний ресурс] / Finance.UA. – 2017. – 26 жовт. – Режим доступу : <https://news.finance.ua/ua/news/-/413402/ukrayintsi-na-eksport-sogodni-zavtra-trudovoyi-migratsiyi>
8. Бідність — головна загроза безпеці громадян: Аналітична доповідь Українського інституту дослідження екстремізму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/bidnist.pdf>.
9. Фінансовий портал Мінфін : [офіційний сайт]. – Режим доступу : <http://index.minfin.com.ua/index/assets/>
10. Томаневич Л.М. Бідність як соціально-економічна загроза національній безпеці держави / Л.М. Томаневич // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. – 2013. – Вип. 1. – С. 165–175.
11. Абрамвичус А. Что мешает Украине попасть в топ-50 Doing Business? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bin.ua/top/186880-cto-nam-meshaet-popast-v-top-50-doing-business.html>

References

1. Klimonova A. Instrumentarij ugroz ekonomicheskoy bezopasnosti, inicirovannij vysokim urovnem socialno-ekonomicheskogo neravenstva naseleniya [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu : [https:// cyberleninka.ru/article/n/instrumentariy-ugroz-ekonomicheskoy-bezopasnosti-initsirovannyy-vysokimurovnev-sotsialno-ekonomicheskogo-neravenstva-naseleniya](https://cyberleninka.ru/article/n/instrumentariy-ugroz-ekonomicheskoy-bezopasnosti-initsirovannyy-vysokimurovnev-sotsialno-ekonomicheskogo-neravenstva-naseleniya)
2. Libanova E.M. Bidnist naseleniya Ukrainy: metodolohiia, metodyka ta praktyka analizu : monohrafiia / E.M. Libanova. – K. : KNEU, 2008. – 330 s.
3. Bidnist ta nerivni mozhlyvosti ditei v Ukraini / [L. M. Cherenko, S. V. Poliakova, A. H. Reut ta in.] ; za red. E. M. Libanovi. – K. : Instytut demohrafiia ta sotsialnykh doslidzhen NAN Ukrainy, Dytiachyi fond OON (IuNISEF), Ukrainykyi tsentr sotsialnykh reform, 2009. – 288 s.
4. Verbytska H.L. Problemy bidnosti ta rivnia zhyttia naseleniya Ukrainy / H.L. Verbytska // Visnyk Natsionalnogo universytetu «Lvivska politekhnika». – 2010. – № 691: Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku. – S. 305–309.
5. Zarobitna plata u zhovtni 2020 roku [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Sotsialno-demohrafichni kharakterystyky domohospodarstv Ukrainy [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Savenko S. Ukraintsi na eksport: sohodni i zavtra trudovoi mihratsii [Elektronny resurs] / Finance.UA. – 2017. – 26 zhovt. – Rezhym dostupu : <https://news.finance.ua/ua/news/-/413402/ukrayintsi-na-eksport-sogodni-zavtra-trudovoyi-migratsiyi>

-
8. Bidnist – holovna zahroza bezpetsi hromadian: Analitychna dopovid Ukrainskoho instytutu doslidzhennia ekstremizmu [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/bidnist.pdf>.
  9. Finansovyi portal Minfin : [ofitsiinyi sait]. – Rezhym dostupu : <http://index.minfin.com.ua/index/assets/>
  10. Tomanevych L.M. Bidnist yak sotsialno-ekonomichna zahroza natsionalnii bezpetsi derzhavy / L.M. Tomanevych // Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Serii ekonomichna. – 2013. – Vyp. 1. – S. 165–175.
  11. Abramavichus A. Chto meshaet Ukraine popast v top-50 Doing Business? [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://bin.ua/top/186880-chto-nam-meshaet-popast-v-top-50-doing-business.html>

Надійшла / Paper received: 02.07.2020

Надрукована / Paper Printed : 30.09.2020